

Bingehên Hekîmtîyê di Çanda Kurmancî de

Ayhan YILDIZ

Mardin Artuklu Üni/Turkîya

PUXTE:

Hekîmtîya gel (bizîşkîya gelêrî) ji zemanê berê ve di nav civaka kurmancan de heye. Hin nexwşînên mîna navketin, şikestina hestîyan, bîrov, sorik, nezer (çavînokî), zerik û heloq ku di serdema me de tedawîya wan digel derfetên pêşketî jî zehmet e hekîmên gel wan tîmar dîkin. Hekîmên gel bi giştî li gundan di mala xwe de ji bo tendirustîya civakê xizmet dîkin. Digel kêmdarfetîyan jî bi pisporîya xwe ya kevneşopî hîna jî dixebitin. Piranîya hekîmên gel ên kurmancî, bingeha pîşeya xwe ji ocaxên terîq û malê melayan werdigirin. Herçiqas gelek hekîmên derveyî ocaxan di warê tedawîya nexweşînan cîyawaz de pispor bin jî, piranîya hekîmên nexweşînan din, an ji malbateke melayan yaxud bi xwe ji kevneşopîya ocaxekê dihên. Heger hekîmek bi xwe ne ji malbateke xwedan ocax be jî, wî-wê bingeha hekîmtîya xwe bi awayê destûrdayîne ji kesekê/i hekîm wergirtiye. Ev hekîmên gel an bi destê xwe mirovên nexweş tedawî dîkin an, dû û dermanan didin wan, an ji nexweşan re dermanan dibêjin an jî rêya tedawiyê nîşanî wan didin. Li cografyaya kurmancên Bakur kevneşopîya hekîmtîyê bingeha xwe ji kû wedigire, vê pîşeyê di nav gel de çawa dest pê kirîye, çawa cih girtiye û heta serdema me çawa hatîye helbet şayanê lêkolîneke berfireh e.

Di vê xebatê de şopa dîrokî ya hekîmtîya gel a kurmancî dê bihê gerandin. Hekîmên gel ên kurmancî û ocaxan wan, yên ku ji ocaxan destûr wergirtiye û yên ku bi derfetên xwe yên taybet ev pîşe bi dest xistine mijara vê lêkolînê ye.

Peyvên Serekî: *Dû û derman, hekîmtîya kurmancî, ocax, tendirustîya gelêrî*

Destpêk:

Hekîmtîya tradîsyonel di nav kurdan de hîna ji sedsala IX û X-an ve bi alimên îslamê ketîye rewacê. Ebû Henîfe Ahmed Dînawerî (m. 820-896) û Ebû Seîd Ubeydulla bin Cebraîl bin Ubeydullah bin Bextîşû (wf. 450/1058) ji wan alimên îlmê tîbbê ne ku di serdema xwe de di biwarê tîbbê de li welatê kurdan xebatên zanistî kirine. Bi taybetî di serdema dethilatdarîya Dewleta Merwanî de îlmê tîbbê li cografyaya îslamê nav û deng daye. Herçiqas di serdema me de li nav kurdan ev şaxê tîbbê lawaz ketibe jî, digel bêderfetîyan jî hîna hebûna xwe diparêze. Hekîmtîya gel a kevneşopîya kurmancî ku mijara vê lêkolînê ye, ji qedîmî zeman ve di nav gel de xwedan qedir û qîmet bûye. Herçiqas Mela Mehmûdê Bazîdî (1797-1867) bi çavekî nebaş li çanda hekîmtîya kurmancî binihêre û gelê kurd tewanbar bike jî, hekîmên navdar di nav kurmancan de gihastîne û wan bi sedsalan gelek derdên mezin ên gelek nexweşan hêdî kirine. Lewre hêjayî mereqê ye ku mirov li alîyê wê yê dîrokî û serçavîya wê bikole.

Çawa ku lêkolîner amaje pê dîkin ji bo her xebateke zanistî merhele hene. Pisporan lêkolîneke zanistî li ser şeş *merheleyan* nixandîye (Erişti, 2013): i) pêjinkirina

zehmetîyê *ii*) pênasekirina zehmetîyê di nav problemê de *iii*) pêşnîyazkirina hîpotezan/fereziyan ji bo çareserîya problemê *iv*) tesbîtkirina çavdêriyê ji bo testkirina hîpotezan *v*) testkirina hîpotezan û *vi*) raporkirin. Gava vê xebatê ev mijar da ber xwe, dît ku piranîya hekîmên binavûdeng berî sî-çil salî rehmet kirîye û tu kesî şûna wan negirtîye. Lewre gelek pîrsên lêkolînê bêbersiv man. Herçiqaş di destpêkê de pêjna zehmetîyên xebatê hatibû kirin jî, bes piştî ku lêkolînê berê xwe da war û qada xebatê, *zehmetîyê* hîn zêdetir xwe nîşan da.

Lêkolînerek gava nîyet bike ku dest bi xebata lêkolîneke zanistî bike, serê ewil divê “pîrs”ekê destnîşan bike. Di pey diyarîkirina vê pîrsê de êdî koşîş û têkoşîna wî/wê her ew e ku ji bo bersivandina vê pîrsê bixebite. Lewre gava xwendekarekî/e serlîsansê, çi master be, çi jî doktora be, îlhez divê ji bo tezê xwe pîrseke lêkolînê ku karibe ji bin barê bersivandina wê derkeve ji xwe re tesbît bike. Çawa ku pîspor di vê biwarê de balê dikêşin ser hewila lêkolîner, divê ku ew bi xwe li “pîrsa lêkolînê” *bigere*, wê bibîne û tesbît bike. Çûnkî lêkolîn, bi *pîrsê* dest pê dike (Tayşir, 2020). Di wextê pêvajoya vê lêkolînê de hat dîtin ku xebatên li ser esil û bingeha raborî ya dermandêriya kurmançî û hekîmtîya gel a kevneşopî xebatên berbiçav û sistematîk ên bi kurdî kêman in. Ji ber ku ji nivê dawî yê sedsala bîstan pê ve karîgerîya dermandêrî û hekîmtîya gel di çanda kurmançan de bi taybetî li Bakur her ku dem pê dikeve lawaz dibe, êdî derfetên lêkolînê li ser vê qadê her ku diçe zehmet dibe.

Bi qasî ku mirov ji rewşa li ber çavan tê digihîje ev per û baskên çanda gel gava bişkên, -bi rastî têra xwe lawaz ketine- dê ji bo reng û rûyê zimanê kurdî û çanda wî bibe sedemê wendahiyeke dramî. Digel vê dê realîteya hekîmtîya kurmançî di nav hekîmtîyên gel ên neteweyên dunyayê de ji navê rabe. Jixwe li Bakur lêkolînê zanistî ku heqqê hekîmtîya kurmançî bi temamî bide kêman in. Hin xebatên ku li ser vê hekîmtîyê hatine kirin jî, bi zimanê xeyrî kurmançî ne. Ji ber ku ew jî wekî rengêkî geş ê çanda mirovahiyê ye, bivê nevê xemxurên vê çandê dê ji dewlemendiya wê mehrûm bimînin. Lewre ev wekî pîrsgirêkeke gewre mirovan dide *ponijandin*. Li ser vê bingehe de destpêka vê xebatê de ev pîrsa bû cîyê halanê:

“Gelo bingeheên hekîmtî û dermandariyê di çanda kurmançan de ji kû dihên?”

Bi vê pîrsa eslî ya lêkolînê ve peywendîdar çend pîrsên din jî dikevin bin banê xebatê: “Gelo hekîmtî û dermandariya gelêrî ya kurmançan bi rastî jî di nav dermandarî û hekîmtîya gelêrî ya tradîsyonel a gelên dinyayê de heye? Heger hekîmtîya kurmançî ya gelêrî hebe, ji kû, bi çi, bi kê û kengê dest pê dike? Gelo hekîmên gel ên kurmançî, bi temamî ji dergayên tesewwufê derketine? Ma melayên medreseyên kurdan jî hekîmtîya kevneşopî dikin? Ji bilî şêx û melayan kesên din ku hekîmtîya gelêrî dikin di nav çanda kurdan de hene gelo? Rewşa hekîmtî û dermandariya kurmançî li Bakur di nav çanda gel de çawa ye? Wekî şaxekî gelnasîyê (folklor) hekîmtîya kurmançî bi çand û zimanê kurdî re çiqaş têkildar e? Gelo derfetên parastina çanda hekîmtîyê di nav kurmançên Bakur de hene, yan na?

Digel ku piranîya neteweyên dinyayê ji sala 1970 ku World Health Organization WHO [Rêxistina Tenduristîya Cîhanê RTC] balê kêşa ser Tibba Tradîsyonel, li ser hekîmtîyên xwe yên gelêrî dest bi xebatê kirine jî, heta niha xebateke baş ku heqqê tam ê hekîmtî û dermandariya kurmançî bide, bi kêrî parastina hekîmtîya kurdan bihê û têra bipêşvebirina wê bike, li Bakur ku bala mirovan nakêşe hatiye kirin gelo? Mîna nîrxên din, çanda hekîmtîya gel a kurdî jî li cîhanê bê pişt û al maye gelo?

Ev pirsên jorîn çawa ku ji bo çanda giştî temamê gelê kurd girîng in, bivê nevê bersiva wan jî girîng e û heger mirov bi çavekî înternasyonal lê mêze bike, bi hêsanî dibîne ku ji bo çanda tenduristî ya hemû mirovahîyê jî girîng e. Jixwe Lewre hêja bû ku lêkolîneke zanistî ya qadî li serê bihata kirin û rêya çareserkirina arîşeyê bihata lêkolan. Ji bo ku reng û dewlemendiya hekîmtîya gel a kurmancî cîyê xwe yê laîq di nav dîroka hekîmtîyên gelên dunyayê de bibîne û bal û dêhna lêkolînerên vê qadê bikêşe ser xwe, bi vê lêkolînê hewl dihê dayîn ku esil û bîngeha wê bihê dîyarkirin, halan bihê dayîn ku kes û saziyên peywendîdar piştevanîya wê bikin û mîna yên gelên dunyayê hekîmtîya gel a kurmancî jî bi reng û rûyê xwe yê cîyawaz hebûna xwe berdewam bike.

Piştî ku lêkolîner problema lêkolîna xwe dîyar kir, êdî dorê diêne ser “metoda/rêbaza lêkolînê”. Lewre divê ji bo lêkolîna xwe rêbazekê bineqîne. Ev rêbaz jî, li gor pisporek qadê (Şenol, 2012) du ne: Metoda *îstiqra’/berbigiştîve* (tr: tümevarım; ing: induction) û metoda *îstidlalê/jigiştîve*¹ (tr: tümdengelim; ing: deduction) ye. Bi *rêbaza/metoda îstiqraê/inductionê* lêkolîner, teorîyekê saz dike; bi *rêbaza/metoda îstidlalê/deductionê* rastî-nerastîya teorîyeke heyî diceribîne. Heger lêkolîner li ser problemeke ku çareserîya wê nizane lêkolîn bike, *metoda îstiqraê/inductionê* bi kar diêne. Çunkî lêkolîner, di metoda *îstiqraê/inductionê* de, li bersiva van pirsan digere: 1) Çima?, 2) Li kû?, 3) Ber bi kê derê ve?, 4) Kîjan? û 5) Kî?; îca di metoda *îstidlalê/deductionê* de lêkolîner li bersiva van pirsan digere: 1) Gelo pêkan e? û 2) Gelo bi rastî jî wisa ye? Di vê lêkolînê de xebat li ser bîngeha metoda *îstidlalê/deductionê* dê bihê kirin.

Metodên danheviya daneyan, vedîtin, analîza daneyan ku ji bo çareserkirina problemê hatine kirin û şiroveya van di lêkolînê de, hemû li gor rastîya metoda danheviya daneyan qîmet werdigire. Gava metoda lêkolînê rast be, bawerîya bi encamên lêkolînê de jî zêdetir dibe (Bakioğlu & Kurnaz, 2014). Di destpêka pêvajoya lêkolînê de piştî dîyarkirina pirsan û problemîzekirina mijarê, vê xebatê hîpotezek daniye ber xwe. Li gor pêşpejn û texmînê, di encamê de, ji bo ku rastî yaxud xeletîya hîpotezê derkeve holê, helbet dê hêmanên lêkolînê bihên ceribandin. Li gor daraza a niha, rêya çareserîyeke rast a problema vê lêkolînê, bendewarî heye ku bi çavdêriya ku li ser daneyên unîversaya qadê bihên berhevkerin derkeve. Lewre hîpoteza lêkolînê ev e: “Heger çend lêkolîner lêkolînên zanistî li ser hekîmtîya gel a kurmancî bikin, dîrok, rewş û rasteqîniya wê dîyar bikin, dam û dezgayên peywendîdar piştevanîya parastin û bipêşvebirina wê bikin, dê ji mirinê xelas bibe û di nav hekîmtîyên gelên dinyayê de cîyê xwe yê rengîn bigire.”

Ev lêkolîn bi vê ferzêkirin û pêşpejnîyê derdikeve qada lêkolînê û li ser daneyên unîversayê çavdêriyê dike. Li vir wekî encameke demdemî ev lêkolîn dîyar dike ku “çanda hekîmtîya gel a kurmancan, bi tevî ku ji hekîmtîya sofîyên teswwufê û melayên medreseyan ku kana wan Tibba Nebewî ye mifa wergirtiye, ji kana kevneşopîya xwe ya “teqlîdî” ketîye nav geşedan û peresanê; lêbelê îro ji ber bêderfetîyan ketîye nav mirin jînê.” Di pey vê pêşpejn û pêşbînîyê, dîsa dê di pêvajoya lêkolînê de li ser unîversayê çavdêr bihê kirin û dê ji daneyên ku li qadê bihên bidestxistin, ev daraz bihê testkirin.

Ji bo ku lêkolîner pirsê lêkolînê ji xwe re peyde bike, helbet serê ewil divê serî lîteratura qadê bide û divê xebatên qada xwe ji serî heta dawî *bixwîne*. Bi xêra vê xwendinê, ew hem dê hînî awayê lêkolînê bibe hem jî bi awayekî ji awayan dê bikeve nav jimnastîkeke bîr û hizirî. Çunkî zanist ku heye bi rêya tecrubeyan gihaştîye vê

merheleyê û zaneran ji qedîmî zeman ve bi rêya *xwendina lîteratura qada* xwe pirsên lêkolînê tesbît kirine û peyre wan dest bi lêkolînên nû kirine. Lêkolerên nû, piştî vê xwendinê dê hêz û baldariya xwe nas bikin, meraqa xwe teşxîs bikin, dê tê bigihîjin bê ka bi rastî ew dixwazin li ser çi bixebitin û êdî dê karibin *gavekî rast* ji bo dîtina pîrsa lêkolînê bavêjin (Tayşir, 2020). Ji bo vê lêkolînê jî li ser mijarê serê ewil me berê bal û dêhna xwe da ser xebatên ku berê hatine kirin.

Gava mirov li lîteratura qadî ya hekîmtîya kurmançî digere di van biwaran de basa wan derdikeve pêşber. Di serî de mirov dibîne ku ji pirtûkên dîroka felsefeyê, edebîyata nivîskî ya îslamî-tesewwufî heta metnên edebî û xebatên li ser folklorê kurmançî ku di kovaran de hatine weşandin basa çanda hekîmtîya gel a kurmançî kirine. Ji berhemên edebîyata devkî ya gel çîrok/xeberaşk û kilam jî basa hekîmtîyê dikin. Ji bilî van di unîversaya lêkolînê de melayên medreseyê, sofîyên tesewwufê, seyyîd û hekîmên ku li heyatê ne û ew kesên ku li ber destê hekîman ji nexweşînan xwe rehet bûne hene. Ji bo tesbîtîkirina bingehên hekîmtîya kurmançî dê ji van çavkanîyan sûd bihê wergirtin.

Li dinyayê lêkolînerên florayê gava basa navên nebat û riwekan ser rûyê erdê dikin, navên hinek ji wan bi nisbeta kurd, bajarên wan û welatê wan Kurdistanê dikin (Dirîhî, 2013). Wekî mînak mirov dikare çend navên ku lid dinyayê dihên naskirin bide: *amygdalus carduchorum* (behîva/vama kurdan), *alcea kurdica* (hîroya kurda) *paeonia mascula ssp. kurdistanica* (gulhirça/heşvîla kurdsitan). Bi qasî ku em ji daneyên a niha û çavkanîyên nivîskî tê digihîjin hekîmtîya kurmançî di nav kurdên Bakur de ji sedsala IX û X-an ve bi alimên îslamê ketîye nav geşedanê. Berî wan hekîmên teqlîdî ku derî dergayên tesewwufê û melayên medreseyan bi dermandêrî û tedawiya nexweşan re mijûl bûbin hebin jî, a niha agadarîyek bi dest neketîye. Ebû Henîfe Ahmed Dînawerî (m. 820-896) li ser floraya cografyaya kurdan xebitîye û wî pirtûkeke bi navê *Kitabu'n-Nebat* ku ji şeş cildan pêk dihe nivîsiye. Wî di vê xebata xwe de riwek ji hêla morfolojîk ve polîn kirine û pê re jî morfolojîya axê, hidrolojîya wê û madenan vekolaye (Izady, 2004). Alimekî din ê Dînawerê Ahmed b. Muhammed ed-Dînawerî (wf. 363/973) ye ku kitêbeke tîbbê bi navê *et-Tibbu'n-Nebewî* nivîsiye (Karataş, 2019).

Di serdema Dewleta Merwanî (sedsala 10 û 11) de alimên herêmê bi awayekî hûr û kûr li ser îlmê tîbbê xebitîne û wan hîna ji wê hingê ve cîyekî gewre daye lêkolînên têkildarî tenduristîyê. Ji malbata Bextîşûyan Ebû Seîd Ubeydullah bin Cebraîl bin Ubeydullah bin Bextîşû (wf. 450/1058) yek ji wan alimên îlmê tîbbê ye ku li payîtexta Deleta Merwanî Meyafariqînê jîyaye² û wê hingê di biwarê tîbbê de li piraniya cografyaya îslamê nav û dengê wî belav bûye. Bextîşû dostê hekîmê navdar Îbn Butlan (wf. 458/1066) e û wî û Îbn Ridwanê Qahireyî ji hev û din re name şandine. Wî berhemên bi navê *Kitabu Menaqibi'l-Etibba*, *Kitabu'rRewzati't-Tibbîyye*, *Kitabu't-Tewasul ila Hifzi't-Tenasul*, *Risaletun fi Beyani Wucûbi Hereketi'n-Nefs*, *Kitabu Newadiri'l-Mesalil Muqtezibeten min İlmi'l-Ewail fi't-Tibb*, *Kitabu Tebîetu'l-Heyewan we Xewassuha we Menafi Azaiha*, *Tefsîru li Kitabi Tehrîmi Defnî'l-Ehya li Calînûs*, *Kitabu fi't-Tibbî'l-Exlaq* û *fi Wucûbi'n-Nezer 'ele't-Tebîb fi'l-Ehdasi'n-Nefsaniyye we fi Kewni'l-Işqî Merezen* (*Risletu'n fi't-Tibb we'l-Ehdasi'n-Nefsaniyye*) li ser îlmê tîbbê nivîsîne. Kitêba wî ya bi navê *er-Rewzetu't-Tibbîyye* di sala 1927an de li Qahîreyê hatiye çapkirin û Abdulkadir Coşkun berhema wî ya bi navê *fi Wucûbi'n-Nezer 'ele't-Tebîb fi'l-Ehdasi'n-*

Nefsaniyye we fî Kewni'l-Işqi Merezen wergeraye zimanê tirkî û digel metnên wê yê erebî di sala 2014an de li Stenbolê çap kirîye.

Mela Mamûdê Bazidî (1797-1867) di xebata xwe ya bi navê *Adat û Rusûmatnameê Ekradîyye* de cih daye çanda dermandêrî û nexweşîyan. Li gor wî kurd ji hekîman zêdetir bawerî bi berbejinên (nivişt) şêxan diênin.³ R. P. Giuseppe Campanile di xebata xwe ya *Storia Della Regione del Kurdistan* de wekî hekîmekî misyoner ê hawarî di salên 1800î de çûye li nav mîrektîyên kurdan gerîyaye û ji ber ku mîrekî kurd hekîmekî napolî yê bi navê Vincenet Ruvo di sala 1785an de kuştîye, êdî bi rik û girr û kîneke ecêb û bi zimenkî tûj û tund basa xwe û hekîmtîya xwe û kurdan dike.⁴

Melayê Erwasî ku di dawîya sedsala XVII-an de pirtûkeke bi navê *Tibba Erwasî* amade kirîye, wekî hekîmekî sofî ku ji çanda tesewwufê dihê, cîyê herî girîng di lîteratura qadî ya hekîmtîya kurmançî ya nivîskî de girtîye. Wî pirtûka xwe li ser bingeha *Tibba Calînos*⁵ amade kirîye. Erwasî bi gotina Calînos dest pê dike û piştî ku elametên nexweşîyan rêz dike, îca dermanên wan dîyar dike.

Andranîk di salên 1888an de li herêma Dêrsimê gerîyaye û gera xwe wekî gername bi zimanê ermenî nivîsîye. Têmurê Xelîl ev berhem wergeraye kurmançî û bi navê *Dêrsim Rêwîti û Erdnîgarî* çap kirîye (Andranîk, 2009). Wî di vê gernameya xwe de cih daye hin gîyayên herêmê ku ji kîjan nexweşîyan re baş in. Î. A. Orbeli di xebata xwe ya *Li Muksê Folklor û Jîyana Rojane* de cih daye tenduristîya gelêrî (Orbelî, 2011) ya gelê herêmê. Ew di salên 1911an de hatîye Muksê, li nav gelê ermen û kurmanç gerîyaye û wî çanda wan a gelêrî nivîsîye.

Dr. Ehmed Nafiz (1932) di sernivîsa xwe ya bi navê “Nexweşî û Dermanqirin” di bin banê Quncika Bijisqî ya kovara *Hawarê* hejmara 3yem de basa nexweşîna tayê û dermankirina wê dike. Cîyê xebînetê ye ku ji vê hejmara bi şûn ve êdî ev quncikê doxtor hatîye girtin. Dengbêj Şeroşê Biro (1888-1970) di kilama xwe ya bi navê *Hekîmo* de ji devê pîrekekê hin dermanên kurmançî dibêje.⁶ Sedîq Sefizade Borekeyî (1982) pirtûkeke bi navê *Tebbû Sunnatî der Miyanê Kordha* amade kirîye û li Tehranê çap kirîye (Yıldırım, et al., 2013).

Mela Ebdulletîfê Berwarî kitêbeke bi navê *Muntexebatu Kutubi'l-E'lam li Şiafi'l-Alam we'l-Esqam* di sala 1980an de ji zimanê erebî wergeraye kurmançî, navê *Dermanê Derda* lê danîye û Hanifi Taşkın li ser çapkirina wê dixebite. Mela Ebdulletîfê Berwarî bi navê *Tibba Kurdî* xebateke din jî amade kirîye (Berwarî, 2020) û hîna wekî destxet li mala wî ye. M. Reşîd Irgat (2000) *Tibba Erwasî* ji destxetan transkrîpeyî tîpên latînî kirîye, navê *Dermanên Bijîşkîya Gelêrî* lê danîye û digel pêşgotinekê di nav Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê de çap kirîye.

Buwar Nureddîn (2004) bi navê *Bîblîyografiyay Kitêbî Folklorî Kurdî (1860-2004)* xebateke amade kirîye û tê de cih daye nasnameya 10 berhemên li ser gîya, nebat, riwek, pizîşkîya millî ya kurdî, dermanxaney siruştî û dermangerîya kurdî bi ferheng û vegotinê derbirîye.

Xalidê Hekarî (2006) bi navê *Ji Dermanxaneya Siruştî Zerxewatên Şifadar* xebateke çap kir ku di biwarê xwe de li Bakur wekî xebata yekem cih girt. Mûmine Kalındemirtaş (2010) ku kedkareke tibba modern e, li ser hekîmtîya gel a gundekî Semsûrê teza masterê bi zimanê tirkî bi navê *Geleneksel Tıbbın Halk Üzerindeki Etkisi: Adıyaman İli Ören Köyü Örneği* [Karîgerîya Tibba Kevneşopî li Ser Gel: Mînaka Gundê Parêzgaya Semsûrê Orenê] amade kirîye û pêşkêşî Zanîngeha Sakaryayê kirîye. Oren li

ser Besnîyê ye. Ew li gor beşa makezanista sosyolojîyê ji hêla komelnasîyê ve li ser hekîmtîya gel xebitîye.

Ahmet Kasimoğlu (2013) ji serê salên 2000î dest bi xebatên floraya welatê kurmanc û kirmancan kirîye, bi lêkolînên xwe beşdarî xebatên têkildarî flora kurdî ku lêkolînerên kurmanc û kirmanc (zaza) li Bakur, Başûr û Ewrûpayê pêk anîne bûye. Wî di semîner, kombûn, sempozyûman de lêkolînên xwe yên li ser navên nebatên kurmancî û kirmancî pêşkêş kirine û gotarên xwe di kovara *Kurmancî, Vate* û rojnameya *Newepel* de weşandine.⁷ Wî peyre ferhengê mezin a riwek û gîyayan bi kurmancî-kirmancî-latînî-tirkî, bi navê *Ferhenga Navên Nebatan a Kurdî* amade kirîye û daye çapkirin. Li Bakur heta niha xebateke bi vê ebad û qewareyê nehatibû kirin. Wî pêşgotineke mezin jî bi xebata xwe ve kirîye.

Abdilwehab Hajî Mahmoud (2013) bi xebata xwe ya *Zanistîya Tenduristîya Gel* cîyekî nû di lîteratura hekîmtîyê gel a Bakur de dagirt. Ev jî di qada xwe de lêkolîneke tekane ye. Wî di vê xebatê de navên nexweşînan bi kurmancî vegotine. Mehmet Fırat (2013) xebateke bi navê *Ferhenga Navên Riwekan Bi Kurdî* da çapkirin. Wî di vê xebata xwe de cih daye navên riwekên herêma Serhed û herêmên din ên Bakur û li pêşberî zimanê latîn û tirkî, navên riwekan bi kurmancî daye. Yildirim, Pertev û Aslan (2013) di nav zanyarîyên gelêrî de bi navê nexweşî û bijîjkîya gelêrî cih daye hekîmtîya gel. Kadri Yıldırım (2013) *Tibba Erwasî* ji destxetan transkîrîpeyî latînîya kurdî kirîye, navê *Ji Sedsala 18. Pirtûkeke Kurdî ya Bijîşkîya Gelêrî Tiba Melayê Erwasî* lê danîye û digel wergera wê ya tirkî û dahûrîna wê çap kirîye. Zeynelabîdîn Zinar (2016) bi sernavê “Hekîmê Kurmancî, Dermanê Kurmancî”, basa çanda hekîmtîya kurmancî kirîye û di malpera *Rîa Taza* de weşandîye.⁸

Hekîmtîya kurmancî di çîrokeke gel a bi navê *Çîroka Stenbolê Darê Çam e* (2019) de bi navê dermanê nojdarê bi tevî çanda hekîmekî û destmiza wî derbas dibe.⁹ Di çîroka bi navê *Meryemîgarê* (2019) de gava lawîkek nexweş dikeve û derdê xwe ji dêya xwe re dibêje, dêya wî digel kurê xwe ji bo çareserîya derdê xwe berê xwe dide mala melê.¹⁰

Nîhat Oner (2019) di xebata xwe ya *Ji Binbîra Kurdan Bawerîyên Gelêrî* de cih daye bawerîyên têkildarî nexweşî û dermanan.¹¹ İbrahim Halil Köprüdüz (2019) li ser tetbîqên hekîmtîya gel a navçeya Siwêrekê tezeke masterê bi zimanê tirkî amade kirîye û ji beşa xwe ya Makezanista Ziman û Edebîyata Tirkî bi navê *Siverek Halk Hekimliği Uygulamaları* [Tetbîqên Hekîmtîya Gel a Siwêrekê] pêşkêşî Çag Üniversitesi kirîye. Wî di vê lêkolîna xwe de serî li 57 hekîmên Siwêrek û gundên dormedora wê daye û li ser cureyên nexweşî û tedawîyên wan agadarî wergirtine û ew bi çanda hekîmtîya kevneşopî ya tirkî ve girê daye.

Tekin Çiftçi (2019) bi navê *Adıyaman ve Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği [Bawerîyên Gel û Dermanê Kurmancî li Herêma Semsûrê]* tezeke masterê amade kirîye û pêşkêşî Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı kirîye. Xebata wî li Tirkîyeyê ya ewil e ku rasterast li ser bingeha rasteqînî ya hekîmtîya kurmancî ye. Çiftçi di xebata xwe de navên têgehên têkildarî hekîmtîya kurmancî digel nexweşînan gel rave kirine û peyre bi taybetî li ser çanda dermandarîya herêma Semsûrê kûr bûye.

Cihan Varli (2020) tezeke lîsansê li ser hekîmên derdora Şîrnexê amade kir û pêşkêşî Zanîngeha Mardîn Arukluyê kir. Teza wî di qada xwe de yekem bû ku bi kurmancî hatibû amadekirin.

Tixûbê unîversaya vê lêkolînê çawa ku ji kurmancî axivan bi kurmancên Bakur re sînorkirî ye û hekîmên kurmanc ên Rojhilat, Başûr û Binxetê li derveyê wê hatine hiştin, ew xebatên hekîmtîya gelêrî ku di nav kurmancên Sovyeta Berê de heye jî ne di nav çarçêweya wê de ye. Ji ber ku derfetên çûyîna her aliyê herêmên Bakur jî kêmbûn û mesrefa wê giran bû, hevdiîna bi hemû hekîmên hemû deverên vê herêmê re jî ji dest nehat; lewre herêma Semsûr, Meletî, Serhed û Colemêrgê jî li derveyê xebatê hat hiştin.

Di pey xwendin û nixandina lîteratura qadî ya vê lêkolînê de beşa ewil a lêkolînê dê bi giştî mijar bibe têgeh û dîroka hekîmtîya gel. Peyre dê bi giranî basa hekîmên kurmanc ên li Bakur bihê kirin û analîza taybetmendiyên çavkanîyên wan bihê kirin. Li gor derfetan dê ji çavkanîyên ku di lîteraturê de cih girtine mifa bihê wergirtin û ji hekîmên ku li heyatê ne beresiva hin *pirsên* ku di vê qadê de lêkolîner (Ekici, 2018) ji wan dikin bihê wergirtin (Yıldırım, et al., 2013): 1) Ji kê hînî karûbarên tedawîyê bûyî? 2) Di çend salîya xwe de hînî vî karî bûyî? 3) Hosteyê te li heyatê ye? 4) Ji ber karê te xelk tu navekî hekîmtîyê, mîna cebirvanê hestîyan, zerikbir, hekîmê nezerê li te danîye gelo? 5) Kitêbek, defterek yaxud kitêbeke duayan ku di tedawîyê de bi kar diênî heye? 6) Nexweşên ku dihên cem te li kê derê tedawî dikî? 7) Ocax çi ye û ocaxa te heye? 8) Destwergirtin çi ye, te dest ji kê wergirtiye? 9) Ev destpêdayîn bi çi awayî ye? 10) Kî dikare dest bide? 11) Tu dikarî dest bidî kesî? 12) Yekî/e ku ji hinekan dest wergirtibe yaxud xwedan ocax e, tenê yek nexweşîyekê tedawî dike yan zêdetir? 13) Kîjan nexweşînan tedawî dikî? 14) Di tedawîyê de çi bi kar diênî? 15) Dermanên xwe tu amade dikî? 16) Dermanên xwe çawa peyde dikî? 16) Destmiza xwe digirî? 17) Di ber hekîmtîyê de karekî din dikî? 18) Ji bo teşxîsa nexweşînan kîjan navgîn, alav û amûran bi kar diênî? 19) Çi cure tedawîyên dînî hene? 20) Tîmarkirin û girêdana hestîyên jicîhderketî, derizî yaxud şikestî çawa ye? 21) Digel dermanên kurmancî, dermanên modern jî bi kar diênî? 22) Hekîmên karê dransazîyê hene gelo? 23) Sunnetçî di çi rewşê de ne? 24) Peywendîya te digel hekîmên din ên nav gel çawa ye? û mîna van. Bi tevî hekîman pîrsên di dirûvê van de ji gel jî hatin kirin.

1. Têgehên Têkildarî Hekîmtîyê

Ji ber ku bêjeya *hekîmtîyê* ji hêla teşeyî ve bi bêjeya *hekîm* re peywendîdar e pêşî li vir dê cih ji pênaseya wê re bihê dayîn û peyre dê pênaseya têgehî ya hekîmtîyê bihê kirin.

1.1. Hekîm

Têgeha hekîm, wekî bêje bi eslê xwe ji zimanê erebî الحَكِيم *hatîye* ketîye zimanên din ên mîna farisî, tirkî û erebî. Ev bêje, bi zanista felsefeyê re wekî têgeheke ramanî ketîye ferhengan. Dîroknûsên felsefeyê radigihînin ku têgeha hekîm ji ber têgeha zimanê grekî **sophos** derketîye meydanê. Heta serdema Physagor, Braklos, Bizograstos û hinekên din bêjeya *felsefeyê* li ser zar û zimanê zanayan bûye. Bêjeya felsefe, ji aliyê binyada xwe ya morfolojîk ve bêjeveke pevedudanî ye û ji bêjeya **philo** (hezkirin) û **sophia** (hikmet)ê pêk hatîye. Îca bêjeya **philosophia**, di sedsalên ewil de li cem grekîyan tunebûye. Cara ewil Herodotus di pirtûka xwe de bêjeya **filozof** bi kar anîye. Phisagoras gotîye ku “Ji bilî Xwedê kes ne sofos (hekîm) e; mirov tenê dikare bibe

filozof.” Praklîsî jî piştevaniya wî kirîye û gotîye: “Em tenê erbabê aqil û wêrekîyê ne (Merheba, 1993/1414).” Li gor Îbnu’l-Erebî (wf.638/1240) sûfî hekîm e û hekîm ew kes e ku zanistên îlahî, tebîî, rîyazî û mentiqî di xwe de dihevwîne (Küçük, 2018).

1.2. Raborîya Wateyî ya Têgeha Hekîm

Bi destpêka şaristanîyê re û piştî geşedana wê, zanyaran hewl daye ku pênaseyeke zelal ji bo têgeha filozof (philosophia) dîyar bikin. Li gor pênaseya alim û zanayên berê filozof ew kes in ku ketine nav kûrahîya felsefeyê, lewre wan navê **sophos** ango hekîm الحكيم li filozofan datanî. Zemanê ku Physagoras (B.Z. 497-572) hat, wî bêjeya “sofos” (hekîm) qebûl nekir û xwe wekî “feylesof” ango “hezkirîyê hikmetê” da naskirin. Li gor bîr û raya wî sifeta *hekîmtîyê* tenê xasî bi Xwedê ye. Peyre Sokrates (B.Z. 399-468) jî da ser şopa wî û got ku “Ez navê sofos û hekîmtîyê ji bo xwe qebûl nakim, çunkî ji bilî Xwedayê tek, nabe ku ev navê mezin li tu kesekî din bihê danîn. Lewre ez tenê xwe wekî hezkirîyê hikmetê ango feylesof dihesibînim (Mesûd, 1999). Di serdema antîk de ji bo filozofan hekîm (**sophos**) dihat gotin. Bêjeya hekîm dihat wateya kesê ku xwedan hikmet e û bi hemû zanistan dizane. Piştî wan fam kir ku ev sifet ji bo mirovan ne mumkun e, lewre wan êdî ev têgeha sofos (hakim/hekîm) ji bo xwe bi kar neanî; li şûna wê, wan dest bi bikaranîna têgeha feylesof (filozof) kir. Îca alimên îslamê ev têgeha feylesof û hekîm digel hev bi kar anî. Li gor wan jî bêjeya feylesof û hekîm di heman wateyê de ne. Wateya bêjeya hekîm, ji ya bêjeya filozof berfirehtir û kûrtir e. Digel ku her hekîm filozof e, her filozof ne hekîm e. Çunkî hekîm ew kes e ku bûye mezherê zanîna îlahî. Lewre ji ber ku Xwedê hikmet daye Hz. Luqman, di Qur’anê de jê re Luqman hekîm hatiye gotin (Bayrakdar, 2013).

Bêjeya felsefe û hikmetê, heta sedsala 17an ji bo zanîna lêkolînên aqlî yên li ser hebûna tişt û rûdanan dihat bikaranîn. Lewre filozofên edîb û filozofên alim ku xwedan hizir, raman, bîr û rayên cuda bûn di manaşa zanistî de cih digirtin. Ji sedsala 17an bi şûn ve tevlihevîyê fikrî ya dijberî dîn di vê biwarê de derket. Bi taybetî nivîskarên tebîetperest ên mîna Volter (1694-1778), Russo (1712-1778) û Dîdero (1713-1784) li dijberî dîn derketin wan mewqifeke cîya da ramangirên dînî. Li gor doza wan mirov dikare bi hukmê aqilê xwe hukum li tebîetê bike. Di pey vê rûdanê de di serdema me de hin derdor, navê filozof (feylesof) tenê li wan kesên ku înkara dîn dikin, xwe ji emr û nehîyên dîn azade dihesibînin dikin; çî heye ku ev xeta ye. Çunkî ne lazim e ku filozofek mandelkarê dîn be yaxud kafir be (Mesûd, 1999).

2. Tebîb û Filozof

Fîlozofê tebîb/hekîm Îbn Hindû (wf.423/1032) raya Galen a “Her tebîb di heman wextê de divê filozof be jî.” nîqaş dike û dîyar dike ku felsefe, jixwe ilimê tîbbê jî di bin banê xwe de dihevwîne, lewre cîyê ku her tebîbek di heman wextê de bibe filozof, her filozof tebîb be çêtir e. Çunkî hewce nake tebîb bi metafîzîkê re mijûl bibe, li şûna wî, pêdivîya hekîman bi ilmê mentiq û exlaqê zêdetir heye (Bahtîşû, 2014).

3. Tibb

Li gor ferhenga erebî bêjeya tîbbê, (الطب) dihê wateya dermankirin û tîmakirina nexweşînan (Huseyn, 2013/1424). Bêjeya tîbbê di zimanê erebî de bi wateya *rîfqê*, ango nermîyê jî dihê zanîn. Digel vê bi wateya tîmarkirina nefis û bedenê, îslehkirin û mahirîyê jî dihê qebûlkin. Li gor Îbn Sîna (h. 370-468)/(m. 980-1037) tîbb, ew ilim e ku hal û rewşên bedena mirovan, ji hêla tiştên ku qewetê didin sihhetê û tiştên ku zerarê li

sihhetê dikin ve pê dihê naskirin û di encama vê naskirinê de sihheta mirovan pê dihê parastin (Sîna, 2014/1435).

Fîlozofên îslamê bi awayên curbicur ilmê tîbbê pênase kirine û bi awayekî ku ji tesnîfa fîzozofên grek cîyawaz be di nav ilimên din de bi cih kirîye. Li gor nirxandina Gutas (2003) fîlozofên îslamê li ser çexera “mamosteyê ewil” Aristoteles çûne wan jî qebûl kirîye ku *felsefeya teorîk*, ji fîzîk (siruşt), metafîzîk û matematîkê pêk dihê; *felsefeya pratîk* ji exlaq, birêvebirina malbatê û sîyasetê pêk dihê. Ji ber vê yekê fîlozofên îslamê ilmê tîbbê daxilî nav felsefeyê nekirîye û ew wekî ilmekî serbixwe yê hunerî ku ji taybetmendîyên teorîk ên felsefeyê mifa werdigire li qelem daye (Bahtîşû, 2014).

Li gor ku dîroknasê ilmê tîbbê Îbn Ebî Useybi’e ji bîr û rayên hekîman neqil dike tîbb ew cure ilimê bedenana e ku li kêleka ilimê dînan cih digire. Pêdivîya mirovan bi du tiştan heye: xêr û lezzet. Îca ev her du jî ji bo mirovan bi hebûna sihhetê tekûz dibin. Lezzet ku heye mirov li darê dinyayê jê tehm dibîne; lêbelê xêr, li dara axretê. Dîsa jî heta ku dewama sihhetê û bunyeya mirov tunebe, mirov nikare bigihîje yekî jî. Lewre hunera tîbbê, tenduristîya mewcûd diparêze û ew tenduristîya ku wenda bûye careke din ji nû ve li mirovan dizivîrîne. Ji ber vê yekê, şerefa hunera tîbbê zêde dibe û mirov di her wext û zemanî de pêdivî bi wê dibînin (Useybi’e, bêdîrok).

4. Çavkanîya Tîbbê

Li gor fîlozofên tebîb ên yûnanî yên mîna Calînos û Hipoqrat Xwedê ilimê tîbbê îlhamî mirovan kirîye. Hinek ji lêkolînerên tecrubeyê gotine ku mirovan bi xwe ji tecrubeyên jîyana xwe ev ilim derxistîye, hinekan gotîye misrîyan derxistîye û hinekan jî gotîye ku Hurmus mîna felsefe û hunerên din tîbb jî derxistîye. Di pey wan de hinekan jî gotîye ku qûyîyan (xelkê bajarê Hipoqrat) derxistîye (Useybi’ete, ?). Li gor hin lêkolîneran jî çavkanîya eslî ya ilimê tîbbê îlham, tecrube û wehîya îlahî ye. Li jêrê dê bîr û rayên zanayan ku têkildarî mijarê ne bihên derbirîn.

4. Hekîmtîya Gel (Folk Medicine / الطب التقليدى-شعى)

Navê hekîmtîyê ji hêla gelnasan ve bi awayên cîya cîya hatîye qeydkirin. Wekî mînak Boratav (1907-1998) jê re “halk hekimliği” dibêje pênaseya wê dike û bi awayê “Ji temamîya wan rêbaz û karên ku gel bi mebesta ku nexweşî ne nas bike û nexweş baş bike di zemanê berê de wextê ku derfetên gel tunebûn yaxud ji ber sedemên din gava gel nikaribû biçûya doxtoran yaxud nexwesta biçûya doxtor bi kar dianî re hekîmtîya gel dibêjin (Boratav, 2013) pênase dike. Digel ku tibba modern hekîmtîya gel heqîr dibîne jî, dîsa wê li pêşberî hemû geşedanên tîbbî yên nû xwe li ser lingan ragirtîye. Hin kesên ku tenê tibba modern dihebînin, dermanên ku hekîmên hekîmtîya gel wan amade dikin û didin nexweşan, bi navê “dermanên kocakari”yê bi nav dikin û qedrê wan dadixînin (Yalçinkaya, 2019). Lêbelê îro em dibînin ku Rêxistina Tenduristîyê ya Cîhanê jî girîngî bi hekîmtîya gel a kevneşopî diêne.

4.1. Hekîmtîya Gel û Tibba Modern

Piştî ku World Health Organization (WHO) angî Rêxistina Tenduristîya Cîhanê (RTC) li ser hekîmtîya gel stratejîyên xwe yê erênî li dinyayê belav kirin, lêkolîneran bi çavekî din li vê qadê nihêrt û wan dest bi xebatên berhevkirina vê qadê kir. Lewre ji sala 2018an pê ve wan navên mîna *traditional medicine* (tibba kevneşopî), *complementary*

medicine (tibba temamker), *alternative medicine* (tibba alternatîf), integrative medicine (tibba giştîparêz) û *herbal medicine* (tibba riwekî) jî lê danîn, wan ew bi awayê fermî li sernasrî dinyayê qebûl kir û ew ji nû ve pê nase kirin (Who, 2019):

4.1.1. Tibba Kevneşopî (Traditional Medicine)

Li gor pê naseya WHOyê tibba kevneşopî ew cure ye ku di demeke dûredirêj de di nav çandên cîyawaz de derdikeve, bingeha wê li ser teorî, bawerî û tecrubeyan e û bi tevî ku hinek ji wan dihên ravekirin, hinek jî nahên ravekirin; bes temamîya wan li ser zanîn, behremendî û tetbîqan e ku hem di parastina tenduristîyê de hem di bergirî, teşxîs û başkirina nexweşînan ruhî û fîzîkî de hem jî di tîmarkirinê de dihên bikaranîn.

4.1.2. Tibba Temamker (Complementary Medicine)

Li gor pê naseya WHOyê ji tibba complementary re tibba alternatîf dihê gotin. Ev cure tîbb, li her welatekî xasî bi kevneşopîya wir e, ne beşeke ji tibba konvansiyel (tibba edetî ya serdemê) e, bi sîstema desthilatdar a tenduristîyê re nehatîye entegrekirin û li ser bingeha komeke berfeireh a tetbîqên din ên parastina tenduristîyê çê dibe. Lewre li hin welatan navê tibba temamker û tibba kevneşopî di nav hev de dihê bikaranîn.

4.1.3. Dermanariya Riwekî (Herbal Medicine)

Dermanên gîyayî û riwekî, li ser bingeha beşên riwek, materyalên riwekî yaxud kombînasyonên riwekan dikeve tetbîqê. Di vî terzê dermandariyê de gîyayên şîfadar, mustehzerên riwekî û gîyayên hişkbûyî dihên bikaranîn.

5. Hekîmtîya Gel û Cureyên Wê

5.1. Cureyên Hekîmtîya Gel ji Alîyê Gelan ve

Lêkolîner û dîroknasên hekîmtîya gel (el-Cewziyye, ?) ew ji hêla cîyawazîyên gelan ve polîn kirine û navên mîna *i)* tibba îran, *ii)* tibba hind, *iii)* tibba yûnan, *iv)* tibba çîn, *v)* tibba ereb, *vi)* tibba misirê, *vii)* tibba suryan, *viii)* tibba turk û *ix)* tibba derveyî bajaran li wan danîne.

5.2. Cureyên Hekîmtîya Gel ji Alîyê Dînen Semawî ve

Gava bi giştî mirov berê bala xwe dide ser berhemên dîroka hekîmtîyê dibîne ku hin lêkolîneran (Useybi'ete, ?) ji hêla dînen îlahî ve jî ew polîn kirîye. Wekî mînak *i)* tibba yehûdîyan, *ii)* tibba zerduştîyan, *iii)* tibba nesranîyan û *iv)* tibba îslamê. Hinek ji lêkolînerên tibba nebawî (Salih, 2021) jî bo tibba îslamê têgeha *tibba rasteqîn* jî bi kar diênin. Divê mirov ji bîra neke ku Hz. Îsa jî di biwarê ilimê tîbbê de pir li pêş bûye û li ser destê wî qendera mirî jî sax bûne. Dibe ku ji ber vê yekê alimên nesranî gelek zêde di qada tîbbê de bi pêş ketine.

5.3. Cureyên Hekîmtîya Gel ji Alîyê Qadan ve

Piştî ku di nav cogrfyaya îslamê de bi destê aliman tîbb ket nav peresan û geşedanê, wan bi awayekî din jî ew polîn kirin: *i)* Tibba bedenî *ii)* Tibba dilan/qelban (el-Cewziyye, ?) *iii)* Tibba ruhan û *iv)* Tibba nefsan (Cûzî, ?). Fîlozofê îslamê yê sed sala dehan Ebûbekir er-Razî (wf.313/925) ku wekî Galenê Ereban dihê naskirin, li gor hin qadên din jî wê polîn dike: *i)* Tibba bedenî û derûnî/psîkolojîk û *ii)* Tibba li ser nexweşînan exlaqî. Lewre wî navê tibba exlaqî danîye “tibba rûhanî” (Bahtîşû, 2014).

6. Dîroka Hekîmtîyê

Çawa ku dîrokasên dîroka felsefeyê amaje pê dikin xebatên zanistê, berî filozofên grekî dest pê kirîye raborîya wê diçe digihîje 2700 sal berî zayînê. Çûnkî li Misira qedîm, Çîna berê, Îran û Hînda berê jî zanyaran, li serê lêkolînên zanistî û hikemî kirine. (Mesûd, 1999) Li gor hedîseke ku Îbn Ebbas ew rîwayet kirîye Cenabê Nebî weha gotîye: “Suleymanê kurê Dawûd selama Xwedê li wan be rojekê gava nimêj dikir, dareke hêşînbûyî li ber destê xwe dît. Lewre jê pîrsî bê ka te nav çî ye? Heger tu ya danînê bî, te dênim, ku ya nivîsînê bî te binîvisim.” Li gor qewmekî ji yehûdîyan gotîye ku Xwedê teala rêyên şîfayê nazilî ser Mûsa kirîye, hinekên din ji îsraîlîyan gotîye ku senayîya tîbbê bi destê Bûqal bin Lamix bin Mitûşalix hatîye derxistin. Mecûsî ku hene dibêjin bi awayê nivîskî ji Zerdestê Nebî hatîye. Li gor bawerîya sûran, suryan û keldanîyan wan bi xwe cara ewil ev ilim keşîf kirîye. Faris dibêjin ku Hurmus bi vî ilimî zanibûye, ji wir çûye Misirê û yûnanîyan ji wir wergirtîye. Emîr Ebû'l-Wefa el-Muşîr bin Fatek di kitêba xwe ya *Muxtaru'l-Hikemi we Mehasinu'l-Kelmi* de dîyar kirîye ku zemanê ku Îskender welatê Dara dagir kir, kitêbên dîne mecûsîyan şewitandin; lêbelê yên stêrknasî, tîbb û felsefeyê wergerand zimanê yûnanî ew birin welatê xwe. Ebû Suleyman el-Mentîqî gotîye ku Îbn 'Edî bi şexsê jê re gotîye ku ilimên celîl ên ilimên felsefeyê li cem hindûyan bûye. Li gor qenaetekê ilimê tîbbê ji Hz. Adem wekî mîras maye (Useybi'ete, ?).

6.1. Hekîmtî di Serdema Filozofên Îranî de

Li cografyaya Îranê zanyarî li ser bingeha felsefeya Zerdest (B.Z. 583-660) çê bûye. Di hizra zanayên wan de bi navê xêr û şer du hêman hene. Li gor wan tek îlahê heye û wî nav Ahûramazda ye. Ew îlahê ronahî û esmanan e. Vî îlahê tek tecellîyê ser heft mezahîran kirîye: Nûr, aqilê teyyîb, heqq, sultan, teqwa, xêr û xulûdî. Zerdest mirovan vedixwîne exlaqê bîfezîlet (Mesûd, 1999). Li gor wan ilimê tîbbê jî digel ilimên din di nav xêrê de ye.

6.2. Hekîmtî di Serdema Filozofên Hindî de

Zanyarîya herêma Hîndê ji serdema Yûpanşadî ve dest pê dike. Mijara bîr û raya wî sîrrê ku mirovan bi qîmet dike fehma mirovan e. Lewre divê ji xwe bipirse bê ka em ji kû hatine, li kû rûdinên û ber bi kû ve diçin? Hekîmên hindî serê ewil dîsa xalîsîyê dane telebeyên xwe û ku ew jî divê mirov bizanibe ku aqilê mirovan bi qusûr e, li ber razên mezinahîya alemê biçûk e û têra têgihaştina ji vê alemê nake. Digel vê yekê li gor felsefeya Hindê eqîdeya tenasuxa ruhan heye. Îca ji bo mirovek divê bi rêya rîyazeta nefsê bixebite û ji van dewreyên tenasuxê xwe xelas bike. Gava mirovek bi rêya tezehhudê ji hemû şehwetên nefsê xwe xelas bike, êdî ew ne ferdekî/e bi tenê ye; bes dibe parçeyekî ji ruhê alemê (Mesûd, 1999).

6.3. Hekîmtî di Serdema Filozofên Grekî de

Mamosteyê Medreseya Pîsagorîyê filozofê hekîm Pîsagor, çawa ku di biwarê nefs, hejmar, tenasux felekan de nêrînên xwe derbirîne, li ser tîbb, nexweşî û tenduristîyê jî bîr û rayên xwe vegotine. Li gor wî sihhet û merez li ser bingeha *hejmaran* e. Bi vê bawerîya xwe ew ji cureyên tîbbên din cîyawaz dibe. Tîbba wî li ser wê nêrînê ye ku tenasub di nav tiştên dijberî hev de bi çî awayî çê dibe. Çûnkî cisim ji çar keyfîyetan pêk hatîye: germ, serma, rutûbet û zîwahî. Îca sihhet, di encama wezna van de çê dibe; nexweşî ji ber netewezûnîya wan derdikeve. Pîsagor zemanê ku wekî mamosteyê tîbbê çûye Aqretxonayê ku bajarekî Samûsê ye li Îtalyayê ye û medreseya wê tîbbê

heye, li wir girîngîya îtidalê nîşan daye ku çawa di sihhetê cîyê wê mezin e. Di wê medreseyê de pêşaweyekî bi navê Alcmeon hebûye û bûye şagirtê Pîsagorî (Merheba, 1993/1414).

Li gor ku Îshaq b. Elî er-Ruhawî di berhema xwe ya *Edebu't-Tebib* de ji Galen (Calînos) radigihîne, cara ewil li Yewnana Berê hekîmên grekî ku wekî bavên tîbbê dihên naskirin, ji bo ku mafên xwe bixin bin garantîyê û pişeya hekîmtîyê ji destê kesên qelp (hekîmên sexetekar) û nezan biparêzin, wan wekî sazî perwerdeya fermî li ser hekîman ferz kirîye û piştî qedandina perwerdeyê jî, gava yekî bixwesta biketa nav vê pişeyê, wan ew di azmûnekê de derbas dikir peyre jê re musaede dikir. Rayedarên wê serdemê jî bi îhtîyat mane û wan jî li her bajarekî hekîmên herî navdar û şareza neqandine û ji bo îmtîhankirina hekîmên nû ew wezîfedar kirine. Wan kursiyê hekîmtîyê tenê daye wan kesan ku ji vê azmûnê bi serfirazî derbas bûne (Akpınar, 1998).

Li gor ku Îbn Xeldûn (h. 832-808)/(m. 1332-1406) radigihîne Calînos di warê hunera tîbbê de kitêbeke mezin nivîsiye û ew pêşewayê vê senayîyê ye. Ev kitêba wî ji alîyê alimên berê ve hatîye tercumekirin. Dihê gotin ku ew hevdemê Îsa eleyhisselam e. Lewre kitêba wî ya tîbbê, dayîka temamê kitêbên tîbbê ye. Elî b. Ebbas el-Mecûsî ku alimekî faris ê tîbbê ye, er-Razî, Îbn Sîna û ji Endulusê Ebdulmelik Ebû Merwan (wf. 557h) ku tebîbê Endulusî ye, Îbn Zuhr di pey ilimê wî de hatine û li cograyaya îslamê navdar bûne (Xeldûn, 2019/1440).

6.4. Hekîmtî di Serdema Filozofên Çînî de

Ji hîyama antîk ve gelê Çînê xwedî şaristanîyekê bûye. Li welatê wan astronomî, matematîk, kiştûkal û tib bi pêş ketîye. Îro jî hinek keşfên tibba kevneşopî ya gelê Çînê ji bo zanistê cîyê mereqê ne. Lewre hîna jî vê hekîmtîya wan di parastin û tîmarkirina tenduristîya gelêrî de risteke qewî heye. Digel ku tibba Rojava bedena mirovan, bi awayekî ku ji derdora xwe cîyakirî be dibîne û li serê dixebite, tibba gel a kevneşopî ya Çînê, di wê bawerîyê de ku yasayên gerdûnî/alemgîştî li ser bedenê hene û beden di van hêmanên unîversayî/kewnî de wekî “unîversayêke biçûk” cih digire. Di van 50 salên dawî de bi awayê zanistî hatîye peyîtandin ku tibba gelêrî ya Çînê bi kêr tîmarkirina gelek nexweşîyan hatîye.¹²

6.5. Hekîmtî di Serdema Zanayên Ereban de

Li gor Îbn Xeldûn (wf. 808/1406) di nav ereban de tibba gelêrî li ser bingeha tecrubeyê berbelav bûye û gelek hekîmên navdar ên mîna Haris b. Kelde di nav wan de hebûne (Xeldûn, 1019/1440).

7. Hekîmtî di Şaristanîya Îslamê de

Pêxemberê îslamê Cenabê Muhemmed bi peyv û pratîkên xwe ji bo xweparastina ji nexweşînan li sehabîyên xwe pêşnîyaz kirine ku ji wan re gotîye ku di wextê nexweşînan xwe tedawî bikin. Li ser vê helwesta wî alimên cograyaya îslamê bi peywendîdarîyeke taybet berê bal û dêhna xwe dane ser zanista tîbbê. Lewre di dîrokê de mirov dibîne ku wan ji bo vî îlmî dam û dezga jî ava kirine. Cenabê Nebî rêbaza huqûqî ya hekîmtîyê jî dîyar kirîye: “Kesekî ku di warê hekîmtîyê de ne pîspor be dest bi tedawîya nexweşan bike [û ew nexweş] ji destê wî bimire, dê diyeta wî bide.”

Hîna di sedsala yekem a koçî de sultanê Emewî Mensûr di wextê desthilatdarîya xwe de gelek qîmet daye kar û barên wergerê û ji zimanê grek, suryanî,

hindî û îranî berhem li zimanê erebî dane wergerandin. Digel wergerê wî qedir û qîmeteke mezin daye malbata hekimê nestûrî Bextîşû (Çubukçu, 1977). Ji sedsala VIII-an a mîladî pê ve ji zimanê grek gelek berhemên felsefî, stêrnasî û tîbbî li zimanê erebî bi palpiştîya xelîfeyan hatin wergerandin û ev tevgera wan ilimparêzîyê di vê sedsalê de wisa kir ku xelîfeyên Ebbasî yên Bexdadê, wekî “Reîsû’l-Etibba we’l-Felasife” [serokên hekim û feylesofan] bihên binavkirin (Bahtîşû, 2014). Ebû Bekir Muehmmmed b. Zekerîya er-Razî (wf. 313/925) çawa ku fîlozofekî navdar ê îslamî ye, di serdema xwe de hekimêkî mezin û fîzîknasekî wisa ye ku xelîfeyê serdema wî hurmeteke mezin nîşanî wî daye. Bi taybetî pirtûka wî ya *Kitab el-Hawî* mîna ye ansîklopedîyeke tîbbê. Ewrûpîyan ew wergeraye zimanê latînî heta sedsala XVII-an di zanîngehên Rojava de wekî çavkanîyekê bûye (Çubukçu, 1977).

7.1. Tibba Nebewî

Ji ber ku peywendîyeke berbiçav a hekimîtiya kurmancî digel Tibba Nebewî çê bûye, li vir ev sernav û basa wê hat kirin. Pêxemberê îslamê Hz. Muhemmed di biwarê parastina sihheta mirovan, dermankirina nexweşînan û awayê qûtwerigirtina bisihhet a mirovan de peyv îfade kirine, rîwayetkarên hedîsan ên mîna Buxarî¹³, Ebû Dawûd û Îmam Malik di kitêbên hedîsê de cîyekî taybet bi navê *Kitabu’t-Tibbi* û *Kitabu’l-Merḍa* veqetandîye û peyre bi domana demê re alimên îslamê kitêbên serbixwe yên bi navê *Tibbu’n-Nebewî* li ber hedîsan amade kirine. Herçiqas navê vê qadê Tibba Nebewî be jî, di Qur’anê de jî hin ayetên têkildarî nexweşînan dil û şîfayê hene. Lewre alîyê yê wehyî jî heye. Ji ber vê yekê temamê wan zanînan ku li ser parastina sihhetê û tewsîyeyên li ser tedawîyê ku di Qur’anê de hene û ji Cenabê Pêxember bi awayê sehîh hatine, bi qewl, pratîk û teqrîrên xwe nîşan dane gişt dikevin bin banê Tibba Nebewî.

7.1.1. Naveroka Tibba Nebewî

Li ser taybetmendî û naveroka Tibba Nebewî seranserê sedsalan di nav aliman de nîqaş çê bûne. Li gor Îbn Qeyyim el-Cewzîyye (hicrî 751-691) tibba Cenabê Nebî ne mîna tîbbên din e; bes yeqînî, birra û îlahî ye. Ji lewre ew ji ber qendîla nubuwwetê û kemala aqilî derketîye. Îca tibba yên din, li ser asasê pêjnbarî, zenn û tecrubeyê ye. Gelek mirov nikarin ji Tibba Nebewî mifa wergirin, çunkî ancax ew kesên ku bawerî pê diênin pê şîfa dibînin (Karataş, 2019).

Li gor raya Îbn Xeldûn (wf. 808/1406) sinaeta tîbbê yek ji sinaetên tebîîyyatê ye ku ji hêla nexweşînan, sihhetê ve li ser bedena mirovan kûr dibe û hewl dide ku digel berevanîya sihheta mirovan, wan tedawî bike û xidayên ku jê re baş in tesbît bike. Bi tevî vê ilimê tîbbê dixebite ku sedemên nexweşînan ku di organên bedena mirovan de derdikevin bizanibe û pê derxe ka ji çî derketine. Lewre piranîya wê bi xêra tecrubeyan dihê hînkirin. Îca ew tibba menqûl (kevneşopî) ku di şerîyyatê de heye, bi vê teherê ye û tişteki wehyî tê de tune. Hetta ew hal û hereketên Nebî (e.s.w) jî ku bi hedîsên sehîh gîhaştine me, ji vî cureyî ne. Alîyekî wê yê meşrû’ ku divê mirov pê emel bike nîne û ne ji tibba mizacî ye. Digel vê jî dîsa karîgerîyeke mezin, bikêrhatî û erênî ya hedîsan li ser tenduristîya mirovan heye (Xeldûn, 2019/1440).

Digel vê nêrîna Xeldûn jî, dîsa li gor lêkolînên modern ên serdema me hin tewsîyeyên Tibba Nebewî bi awayekî nuwaze bi kêrî tibba modern hatine. Wekî numûne ew hedîsa ku “Hebba Sewda (reşreşk) ji bilî mirinê wekî şîfaya hemû derdan” nîşan dide bawerîya mirovan bi Tibba Nebewî zêdetir dike. Çunkî derketîye holê Reşreşk

çawa ku ji bo pergala menaeyê gelek baş e, li dijberî nexweşîna eydizê têdikoşe (es-Sabûnî, 2016/1437).

Ji lêkolînerên hemdem Fezlu'r-Rehman di wê qenaetê de ye ku Tibba Nebewî ji alîyê nîfşên nû yên muslim ve li ber ronahîya ayetên Qur'anê û hedîsên Cenabê Nebî yên li ser tîbbê hatîye amadekirin. Lewre alimên îslamê xwestîye ku reng û rûyekî pîroz bidin ilimê tîbbê, wê bixin nav ilimên pîroz ên dînî yên îslamî û berê xelkê bidin ser tenduristîya parêzer û şîfadêr (Karataş, 2019).

Nîqaşên li ser Tibba Nebewî hîna jî berdewam in; bes gava mirov berê bal û dêhna xwe dide ser lîteratura vê qadê dibîne ku ji nivê dawî yê sedsala II a koçî heta sedsala XX-î gelek aliman gelek berhemên bi navê *Tibba Nebewî* nivîsîne û li nav cografyaya îslamê belav kirine. Ebû'l-Hesen Alî b. Mûsa (wf. 203/818) hedîsên Cenabê Pêxember ên têkildarî tîbbê civandine û navê *er-Risaletu'z-Zehabîyye* lê danîye û pêşkêşî Xelîfeyê Ebbasî Me'mûn kirîye. Ebdulmelîk b. Hebîb el-Endulusî (wf. 238/653) kitêbeke rasterast bi navê *Tibbu'n-Nebewî* nivîsîye. Ahmed b. Muhammed ed-Dînawerî (wf. 363/973) ye ku kitêbeke tîbbê bi navê *et-Tibbu'n-Nebewî* nivîsîye. Îbn Qeyyim el-Cewzîyye (h. 751-691) berhemeke bi navê *Tibba Nebewî* nivîsîye. Karataş (2019) navê 42 kitêben bi navê Tibba Nebewî ku alimên îslamê ew nivîsîne rêz kirine.

8. Hekîmtî û Tesewwuf

Ji ber ku peywendîya mijarê bi hêla tesewwufî ya hekîmtîya kurmancî re heye li vir cih ji vê binbeşê re hat dayîn. Hekîmên kurmancî yên gelêrî li cografyaya kurmancan digel sofîyên xwedan derga û terîqet, di nav ahengeke mezin de jîyane. Lewre pêdivî hat dîtin ku basa wan jî bihê kirin. Sofîyên navdar di wê qenaetê de ne ku ilimê tîbbê îlahî ye. Xezalî di pirtûka xwe ya *el-Munqaz* de dîyar dike ku ilimê tîbbê ne bi ceribînan; bes bi îlhamê dihê zanîn. Ew di qenaetê de ye ku xelq çawa bi tebîban bawer dike, wisa bi pêxemberan jî bawer bikira dê tu pîrgirêkeke îmanê nemaya. Li gor Îbnu'l-Erebî navekî sûfî, "hîkem" e, îca hekîm ew kes e ku ilimê îlahî, tebîî, rîyazî û mentiqî gişt di xwe de digihîne hev. Ji Îbn Sîna, Ebû'l-Fezil el-Cîşyanî el-Gassanî el-Endulusî (wf. 602/1205) û Mecdudî Bexdadî (wf. 616/1219) heta Mewlana Celaleddînê Rûmî (wf. 672/1273), Hesen b. Ahmed b. Zefr el-Erbîlî (726/1326), Ahmed Buxarî (wf. 922/1516), Îdrîsê Bidlîsî (wf. 926/1520) û Îbrahîm Heqqî Erzurûmî (wf. 1194/1780) gelek alimên sûfî li ser ilimê tîbbê xebitîne û wan di vê qadê de berhem nivîsîne (Küçük, 2018). Wisa xuya ye ku esil û usûla gelek hekîmên kurmancî yên Bakur bi awayê silsileyî ji oxaxekê dihê û piranîya hekîmên berî çil-pêncî yê salî yên vê herêmê di nav gel de bi şêx û seyyîdîyê dihên naskirin.

9. Hekîm û "Hekîmtîya Kevneşopî"yê di Kurmancî de

Bêjeya *hekîm* di kurmancî de mîna teleffuza zimanê erebî الحكيم cih girtîye û wateya wê tebîb e, dixtor e. Wateya bêjeya hekîm, di ferhengên kurdî de bi bêjeyên mîna tebîb (el-Meqdisî, 2011/1432), bijîjk, dîktor (Îzolî, 2013), nûjdar, dojdar û avzan (Farqînî, 2000) hatîye danasîn. Irgat (2000) ji bo hekîmtîya tradîsyonel navên mîna *bijîşkîya gelêrî*, *bijîşkîya kevneşopî* û *dermanên kurmancî* bi kar diêne. Yıldırım (2013) di xebata xwe ya bo *Tibba Erwasî* de jê re *nûjdarîya gelî* dibêje. Yıldırım & Pertev û Aslan (2013) ji bo hekîmtîya gel têgeha *bijîşkîya gelêrî* bi kar diênin. Di nav gel de li hin herêmên kurmançîxav -wekî herêma Xerzan- navê hekîmtîya gel *hekîmtîya kurmancî* û

dermanên kurmancî ye (Zinar, 2016), li herêna Semsûrê *dermanê kurmancî* (Çiftçi, 2019) dihê gotin.

10. Hekîmtî li Welatê Kurdistan

Ji ber ku mijara vê xebatê bi cografyaya Bakur tixûbkişîye, mebest ji bêjeya welat tenê herêma kurmancên Bakur e, lewre tenê dê berê lêkolînê li ser vê derê be. Bi taybetî Meyafariqîn bi xebat û xizmetên xwe li cografyaya îslamê nav û deng daye. Hîna di sedsala X-an de Hemdenaîyan li vir nexweşxane vekirîye û Merwanîyan jî xebatên tîbbî dane berdewamkirin. Digel vê derê li Sêrt û Erzenê jî hekîmên navdar gihaştine û Emmar b. Elî el-Mewsilî (wf. 1010) li emelîyata çavan kirîye. Ji malbata Bextîşû Cebraîlê Hekîm ji bo tedawîkirina Mumejhidduddele di salên 392/1001ê de ji Bexdadê hatîye Meyafariqînê pîşeya tîbbê pê bi pêş ve çûye. Merwanîyan di sala 414/1023yan de Xestexaneyê Mezin însa kirîye bi awayekî hîn moderntir kar û barên tenduristîyê bi pêş xistine. Lewre nivîskarekî mîna Zahidû'l-Ulema ku berhema bi navê *Kitabu'l-Bîmaristanat* nivîsiye, wekî avakarê wê dihê neqilkirin. Digel xanedanên Merwanîyan wezîrên wan jî çi muslim bin çi ne muslim bin, qedir û qîmeteke mezin daye hekîman. Ji ber vê qedirşînasîyê hekîmên wan bi tevî avakirina xestexaneyê wan hem derman amade kirine, hem alav û amûran çê kirine hem jî berhemên tîbbî nivîsiye (Yaz, 2019).

Dîroknasê tîbbê Îbnu Ebû 'Useybî'e di cildê duyem ê kitêba xwe ya *'Uyûnu'l-Enba fî Tebeqatî'l-Etibbayê* de cîyekî taybet bi navê "Etibbau'l-Iraqiyyîn we'l-Cezîre we'd-Dîyarbekr" daye hekîmên herêmê yên mîna Îbn Dînar, el-Fedil b. Cerîrî et-Tikrîtî û Zahidû'l-Ulemayê Nestûrî. Ji vê raborîyê jî dîyar dibe ku paşxaneyê qewî ya ilimê tîbbê hîna ji berî hezar salî ve li herêmê hebûye. Dibe ku ji ber vê paşxaneyê di qada tîbbê de bi navê hekîmtîya kurmancî û dermandarîya kurmancî nûjdarî di nav kurmancan de berbelav bûbe.

Ji bilî serdema Merwanîyan serdema mîrektîyên kurmancan jî hêjayî lêkolînê ye ji bo paşxaneyê tîbba kurmancan. Ji sedsala XI-an heta sedsala XV-an bi qasî çar qernan di dîroka kurmancan de alim bi tîbbê re çiqas mijûl bûne, helbet cîyê mereqê ye. Ji sedsala XV-an heta sedsala XIX-an ku dawîya mîrektîyên kurmancan e, rewşa ilimê tîbbê li cem mîran çawa bûye, dîsa hêjayî lêkolînê ye. Çawa ku di serdema wan dam û dezgayên tesewwuf, ilimê medreseyê û dengbêjî hebûye, dibe ku ev ilim jî hebûbe. Çawa ku Feqîyê Teyran di çarîneke menzûmeya xwe ya *Şêxê Sen'an* de navê hekîman weha zikar dike (Sadînî, 2011):

Şîret û pendê hekîman
Xeberê pîrê 'ezîman
Beldeyê ehlê helîman
Kes nizanî qîmetê

10.1. Teşeyên Hekîmtîyê Li Herêma Kurmancan

Ji bo vê xebatê digel bîst hekîmî li Batman, Dîyarbekir, Şîrnex, Ruha û Mêrdînê hevdiîtin hatin kirin û pirsên peywendîdarê mijarê ji wan hatin kirin. Ji wan nivî pîrek; nivî zilam bûn. Cureyê hekîmtîya wan bi giştî zerikbirî, birovbirî, navhilênerî, girêdarîya hestîyan, xwînberdan, xwendina li avê û dayîna dermanên organîk bû. Paşxaneyê hinek ji wan ocaxên şêx û seyyîdan, melayên Tîbba Nebewî, destwergirtina ji hekîmekî û tecrubeya bav û kalan bû. Hinek ji hekîman bi rêya xewnan hekîmtîya xwe bi dest

xistîye; hinek jî tenê li ser nexweşên ku bi cinan ketine kar dikan. Hinek ji van hekîmên herêmê tu ucretekê wernagirin; hinek jî werdigin.

10.1. Hekîmên Ocaxseyîd

Bi taybetî li Batman, Dîyarbekir û Ruhayê piranîya hekîman ji malbatên xwedan ocax bûn. Hekîmên ku ne ji van ocaxan bûn jî, bi rêya dayîk û malxalanên xwe yên seyyîd dest ji wan wergirtibûn û bi îzna wan hekîmtîya xwe di nav gel de îcra dikirin. Li Batmanê Mala Şêx Muhemedê Zîlî û destûrdayînen wan, Mala Şêx Sebrîyê Teraşî û destûrdayînen wan, Mala Şêx Elî û neslên wan hebûn.

Şêx Silêmanê Şabê ku ji nesla Şêx Mihemedê Şembekî (Şêxbal) ye, ji bav û kalan ve li herêmê bi hezaran nexweş dihên -a niha kêmbûne, çunkî şêx pîr û kal ketîye- cem wan û destdayîyên wan. Ocaxa Şêxbal tenê sedemê nexweşînan, navê nexewşînê û dermanê wan dibêje; bes tu materyalekî dermanî nade û tu ucretekê qebûl nake. Hekîma pîrek Xalîseya Melkîşa ku hîna li heyatê ye û Hecî Sadûnê Reşkotî ku xwarzê Mala Şêxbal bû, bi îzna wan navê hiltînin. Hecî Sadûn wefat kirîye û kesî şûna wî negirtîye (KÇ7). Şêx Tahir ku îro mala wan li Celdekan e destûra navhilanînê daye Hecî Sadûn; lê kesî ji wan ev kar negirt ser milê xwe (KÇ12)

Ji binemala Zîlî Mala Şêx Xalidê Zîlî di serdema xwe de derman daye nexweşan û ji bo şîfayê bi ser wan de xwendîye; bes êdî jê kesekî ku vî karî bike nemaye (KÇ10). Îro jî hekîmeke pîrek bi navê Qudret li Malabadê ya Farqînê karê girêdana hestîyan dike û wê destûr ji bavê dêya xwe wergirtîye û ew jî ji Mala Zîlî bûye.

Li hêla Xerzan li gundê Dilşanê hekîmekî bi navê Şêx Elî hebû, xelk zaf diçû balê. Wextakî kurê wî Şêx Ahmed li cîyê wî rûnişt, vêga jî Seyfedîn cîyê wî girtîye. Li karê girêdana hestîyan dinêre. Li Apika Mala Şêxê Reş hebû, Şêx Yehya dermanan digot. (KÇ9).

Li Dîyarbekirê Mala Şêx Şemsedîn û destwergirtîyên wan, Mala Şêx Guzel û destûrdayînen wan û Mala Şêx Cezayîr hene. Şêxê Karazê Şêx Îsmetullah wekî ocax hîna jî hekîmtîya kesên ku bi cinan dikevin dikan. Digel van li hêla Çîyayê Qerecdaxê (Çîyayê Reş) ku di navbera Ruha, Mêrdîn û Dîyarbekirê de cih digire Mala Şêxê Zirav heye. Çawa ku neviyên vê ocaxê nexweşînen mîna birîna zerik û bîrovê hîna jî îcra dikan, eqrebayên wan ku ji alîyê pîrekan ve digihîjin wan jî bi îzna wan vî karî dikan (KÇ11).

Bi navê Jinika Hesendelî hekîmek li gundê Silîva/Farqînê Hesnedelîyê hebû ku gelek navdar bû û xwedankermaet bû. Ji ber hîna sî sal berê wefat kirîye derfet çê nebû ku pê re hevdişin çê bibe. Wê bi çavan li mirovên ku diçûne balê mêze dikir, navê nexewşîna wan digot û ya derman dide wan, ya jî ji wan re dermanan pêşnîyaz dikir.

Li hêla Siwêrekê Şêxê Mala Bûbê (Nisibîn) hene. Di navbera Çêrmûka Dîyarbekir û Siwêreka Ruhayê de gundek heye û bi navê Şêx Cezayîr hekîmekî navsere heye. Di wextê hevdişinê de wî bi xwe dîyar kir ku pêşîyên wan digihîjin Şêx Guzelê Dîyarbekirê. Ji deh bavan vir ve ew li vê herêmê hekîmtî û dermandarîya riweka û gîyayan dikan. Li gor wî hekîmtîya wî "sirrî" ye (KÇ5). Şêx Şemsedîn ji bav û kalan ve karê hekîmtîyê dikan û wan bi xebata tesewwufî ev hekîmtî bi dest xistine û dewrî nîfşên xwe kirine (KÇ6). Li hêla Mêrdîn-Nisêbînê jî hekîma bîrovbir Sacîde Akyuz ji destê xaltîya xwe ya Helîmeya Seyyîd hekîmtîya xwe wergirtîye û hîna berdewam dike.

Hekîmên Mala Şêx Feqîrullahê Tillo ya Sêrtê, hema hema li hermû deverên Bakur nêzî sedsalekê ye ku karê sunnetçîtîyê dikan (KÇ14)

10.2. Hekîmtîya Melayan

Herçiqas di serdema me de kêma bûbin jî zemanekî melayan li ber Tibba Nebewî karê hekîmtîyê kirîye û gelek nexweşan xwe li wan girtiye. Wekî mînak li hêla Batman-Hezoyê (herêma Xerzan) melayekî bi navê Mela Yehya hebû dermanan jî digot, nezerê jî dibirî (KÇ9).

Ji bilî van li herêma Batmanê Mela Elîyê Zîlî di çarşema pêşî ya serê sibatê de nivişt çê dikir û ji gel kî bihata cem didayê. Îca wî jî îzna niviştîvîsînê dida melayê ku layîq bûya (KÇ2). Di destê melayên herêmê de bi taybetî kitêba bi navê *er-Rehmetu fî't-Tibbî'l-Hikmeti* ya Celaleddîn Ebdurrehman es-Suyûtî (wf. H. 911) û kitêba *et-Tibbu'n-Nebewî* ya Îbn Qeyyim el-Cewzî heye.

10.3. Hekîmên Tecrubeyî

Li herêma Xerzan Elîyê Wezîr ji gundê Daragûzî ya Hezoya Batmanê hekîmekî bi nav û deng bû. Hem nexweşînan tedawî dikir hem hestîyên wan ên zedegirti girê dida hem jî birînan derman dikir, gava marekî bi yekî veda yaxud bi heywanekî veda jehra wan dimêt û baş dibûn. Îş û karê wî bi temamî hekîmtî bû. Gel jê re marmij digot. Wî çawa ku nebatên derman dida xelkê, navê gîyayan jî dida nexweşan. Berî sî salî hebû, di pey wî de kesî şûna wî negirt û ne seyîd bû (KÇ9).

Sureyya Şadiya ku li ser Dîyarekirê ye ji bav û kalan wergirtiye, ne seyîd e, pêşiyên wan zerika reş birîye û ew jî sê çarşeman li ser hev zerika nexweşên xwe dibirin û ew li ser destê wan baş dibin (KÇ13).

Hecî Hacî İlhan ji Xirabê Zerkarê girêdayî bi welayeta Şernex 42 sal e karê girêdana hestîyan dike. Carinan rojê nêzî 100 mirovî dihên cem wî. Bi gotina wî, bi domana demê re Xwedê teala hin sîrrên girêdanê nîşanî me dide û em karê xwe bi serfirazî dikin. Xelk jê re şikestebend (KÇ15). Li hêla Mêrdîn-Qoserê Şêxmûsê Kurikî (80 salî) ji 70 salî vir ve karê girêdana hestîyên mirov û heywanan gişt dike.

Hekîmên ku bi tecrubeya xwe hînî hekîmtîyê bûne, bi piranî li ser girêdana hestîyan, dermankirina pêvedana maran, zerikbirî û bîrovbirîyê dixebitin. Van salan hin hekîmên kurmancî ku ji Binxetê hatine Bakur jî hekîmtîya xwe di nav gel de berdewam dikin.

Encam:

Pîşeya hekîmtîya kurmancî û dermandêrîya kurmancî, li ser çexera ocaxseyyîd, malmela û malbatên xwedantecrube gihaştîye îro. Hekîmên kurmancî yên Bakur bi awayê silsileyî pîşeya xwe neqlî nîfşên pey xwe kirine. Herçiqas di serdema me de ev pîşe gelek zêde lawaz ketibe jî, bi piranî bi destê kesên seyyîd û kesên tecrubedar berdewam dike. Piranîya hekîmên seyyîd, xwedan paşxaneyêke tesewwufî ne. Li Bakur digel ku derfetên tibba modern ewqas zêde bi pêş ketîye jî hîna jî bawerîya gel bi hekîman heye û hîna jî ji bo derman û tedawiyê qesda wan dikin.

Li gor qada vê lêkolînê çawa ku ji lîteratura qadê diyar dibe, cîyekî gewre yên hekîmtîya serdema Merwanîyan di dîroka hekîmtîya kurmancî de heye. Di pey Merwanîyan de hekîmtî ji serdema mîrektîyên kurmanc ve di çi rewşê de bûye û di nav kîjan merheleyan de derbas bûye, muhtacî lêkolînê ye. Bi tevî tebîbên Merwanîyan wisa

dîyar dibe ku rista Tibba Nebewî jî di hekîmtîya kurmancî de heye. Tibba Nebewî bi destê ehlê tesewwuf û melayan li nav gel belav bûye.

Çavkanî:

Ehmedê D., Ahmet Kasımoğlu, 2013. *Ferhenga Navên Nebatan a Kurdî/Kürtçe Bitki Adları Sözlüğü (Kurdî-Kurdî-Latînî-Tirkî)*, İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları.

Akpınar, C., 1998. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. [Çevrimiçi] Available at: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hekimbasi> [Erişildi: 17 02 2022].

Andranîk, 2009. *Dêrsim Rêwîti û Erdnîgarî, (Wergera ji Ermenîya Kevin: Têmtûrê Xelîl)*. İstanbul: Weşanên Deng.

Bahtışû, Î., 2014. *Tıp Sanatı ve Nefsin Halleri (Tercüme: Abdulkadir Coşkun)*. 1 dü. İstanbul: Litera Yayıncılık.

Bakioğlu, A. & Kurnaz, Ö., 2014. *Araştırmada Kalite*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bayraktar, M., 2013. *İslam Düşüncesi ve Kaynakları”, İslam Düşünce Tarihi*. 1 dü. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Berwarî, M. E., 2020. *Dehdehê Evînê, (Amadekar: Yakup Aykaç & Hanifi Taşkın)*. 1 dü. Wan: Weşanên Lorya.

Boratav, P. N., 2013. *100 Soruda Türk Folkloru (İnançlar, Törelere ve Törenler, Oyunlar)*. Ankara: Bilgesu.

Cûzî, Î., ?. *et-Tibbu'r-Rûhanî (Tehqîq we Şerh: Feryal Ulyan)*. 1 dü. Mekketu'l-Mukerremeh: el-Mektebetu't-Ticariyyeti.

Çiftçi, T., 2019. *Adıyaman ve Çevresinde Halk İnançları ve Halk Hekimliği (Teza Neçapkirî ya Doktorayê)*. 1 dü. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı.

Çubukçu, İ. A., 1977. *İslam Düşünürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Ekici, M., 2018. *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. (8. Baskı) dü. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

el-Cewziyye, Î. Q., ?. *et-Tibbu'n-Nebewî*. ? dü. Beyrût: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye.

el-Meqdisî, Z. P. X., 2011/1432. *el-Hediyyetu'l-Hemîdiyyeti fî Luxet'l-Kurdîyyeti, (Tehqîq: Muhammed Mukrî)*. 1 dü. Diyarbakır: Mektebetu Diyarbakir.

Erişti, S. D. B., 2013. Bilimsel Araştırma Yöntemleri. %1 içinde A. A. Kurt, dü. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, p. 7.

es-Sabûnî, M. E., 2016/1437. *eş-Şerhu'l-Muyesser li Sehîhi'l-Buxarî, c. 5*. Beyrût: el-Mektebetu'l-Esrîyye.

Farqînî, Z., 2000. *Büyük Türkçe-Kürtçe Sözlük*. 1 dü. İstanbul: İstanbul Kültür Enstitüsü Yayınları.

Huseyn, E. R. Z., 2013/1424. *Mu'cemu'n-Nefaisi'l-Esasi*. saniye dü. Beyrut: Darulfikir.

Izady, M. R., 2004. *Bir El Kitabı Kürtler, (İngilizcedan Çeviren: Cemal Atila)*. İstanbul: Doz Yayınları.

Îzolî, D., 2013. *Ferheng Kurdî-Tirkî&Türkçe-Kürtçe, (Amadekar: Kamer Baysulen)*. 2 dü. İstanbul: Weşanên Deng.

Karataş, M., 2019. *Müslüman'ın Şifa Rehberi Tıbb-ı Nebewî*. 1 dü. İstanbul: Hayykitap.

Küçük, H., 2018. *Tasavvuf ve Tıp Selim Kalbin Fizyolojisi*. 2 dü. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Merheba, M. E., 1993/1414. *Tarîxu'l-Felsefeti'l-Yûnanîyyeti min Bidayetiha Hette'l-Merheleti'l-Hiliniyyeti*. Beyrût: Muessesetu İzzeddîn li't-Tebaeti we'n-Neşri.

Mesûd, M., 1999. *Udebau Felasifeti: Behsu fî'l-Edebi we'l-Felsefeti Xilale'l-Usûri'l-Cahilîyyi we'l-Umewiyyi we'l-Ebbasiyyi*, 1 dü. Beyrût: Darulîlmi Lilmelayîn, (Tebetû's-Saniyet).

Orbelî, Î. A., 2011. *Li Muksê Folklor û Jiyana Rojane, (Amadekar: Sînan Hakan; Wergera ji Rûsî: Têmûrê Xelîl)*. İstanbul: Nûbihar.

Salih, A., 2021. *Son Söz*. 10 dü. İstanbul: Maur Yayıncılık.

Sîna, E. E. e.-H. b. E. Î., 2014/1435. *al-Qanûnu fî't-Tibb (Tehqîq: Seîd el-Hessam)*, c. 1, r. 29.. Tebetulûla dü. Beyrût: Darulfikir.

Şenol, Ş., 2012. *Araştırma ve Örneklem Yöntemleri*. (1. Basım) dü. İstanbul: Nobel Akademik Yayınevi.

Tayşir, E. A., 2020. *Bu Tez Nasıl Bitecek? Lisansüstü Öğrencileri İçin Araştırma Klavuzu*. 13 dü. İstanbul: İletişim Yayınları.

Useybi'ete, Î. E., ?. *'Uyûnu'l-Enba' fî Tebeqati'l-Etibba'*, c. 1.. 1 dü. Beyrût: Darusseqafeti.

Who, 2019. *World Helath Organization*. [Çevrimiçi]

Available at:

https://www.who.int/health-topics/traditional-complementary-and-integrative-medicine#tab=tab_1

[Erişildi: 15 02 2022].

Xeldûn, E. b. M. Î., 2019/1440. *Muqeddîme*. Beyrût: Muessesetu'r-Risaleti Naşirûn.

Yalçinkaya, F., 2019. Halk Hekimliğinde Sağalma Yöntem ve Teknikleri. *Halkbilimi Araştırmaları Derneği Uluslararası Halkbilimi Araştırma Dergisi*, 1(2), pp. 1-12.

Yaz, A., 2019. *Mervanî Emiri Nasrüddevle Ahmed ve Dönemi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sıratları Anabilim Dalı (Teza Neçapkirî ya Doktorayê).

Yıldırım, K., Pertev, R. & Aslan, M., 2013. *Ji Destpêkê Heta Niha Folklorê Kurdî*. İstanbul: Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları (Çapa Yekem).

Zinar, Z., 2016. *Riataza*. [Çevrimiçi]

Available at:

<https://krd.riataza.com/2016/10/21/hekime-kurmanci-dermane-kurmanci/>

[Erişildi: 17 02 2022].

KÇ: Kesa/ê Çavkanî

KÇ1 Muhemmedîyê Şahwelîya, 1950, Gundê Gêlêya Dîyarbakir, Cotyar-Rêncber (Kesê li cem Hekîmê Seyyîd Kalê Şêx Emerê Termila Têrkan

KÇ2 Mela Ebdurrehmanê Teraş, 1955, Gundê Hezoya Batmanê, Melayê Malnîşîn

KÇ3 Mela Ebdurrehmanê Hezro, 1970, Dîyarbakir, Melayê Mizgeftê

KÇ4 Pîra Qanqirdê, 1960, Dîyarbakir, Pîreka Malê. (Bîrov û Zerikê dibire, ji destê Şêxê Zirav ê Qerecdaxê wergeritîye)

KÇ5 Şêx Cezayir 1957, Çermîk, Dîyarbakir, Hekîmê Seyyîd (Dermanên riwekî dide nexweşan)

- KÇ6 Şêx Şemsedîn, 1950, Baxlar, Dîyarbekir, Hekîmê Seyyîd (Li ser avê dixwîne û dide nexwşan)
- KÇ7 Xalîseya Melkîşa, 1956, Hezo, Batman (Pîrik, navhilêner. Ji destê Malbata Şêx Sebrîyê Şabê dest wergirtiye)
- KÇ8 Xaltîya Malabadê, 1960, Silîva, Dîyarbekir, (Karê girêdana hestiyên derizî, jicîhderketî yaxud şikestî dike, ji destê binemala Şêx Mihemedê Zîlî dest wergirtiye)
- KÇ9 Hecî Şîrînê Daragûzî, 1945, Hezo, Batman.
- KÇ10 Hecî Ebdurrehmanê Kiffî, 1940, Hezo, Batman.
- KÇ11 Pîra Qanqirdê, 1955, Qerecdax, Dîyarbekir.
- KÇ12 Heme Şîrîn Kurhan, 1960, Qubîn/Bişêrî, Batman
- KÇ13 Sureyya Şadîya, 1980, Dîyarbekir
- KÇ14 Şêx Ahmedê Tilloyî, 1950, Tillo, Sêrt
- KÇ15 Nasuh Sevinik, 1965, Cizîr, Şirnex

Perawêz:

- ¹ Di ferhengê de li pêşberî têgiha îngilîzî *deductionê*, bi zimanê erebî digel bêjeya *te'lîlê*, bêjeya *îstintac* û *îqtita'* jî heye.
- ² Ji bo agadarîyên zêdetir bnr. Îbn Bahtîşu, *Tıp Sanatı ve Nefisn Halleri*, (Tercüme: Abdulkadir Coşkun), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- ³ Ji bo agadarîyên zêdetir bnr. Mela Mehmûdê Bayezîdî, *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, (Ravekirin, Tîpguhêzî û Lêkolîn: Jan Dost), Nûbihar, İstanbul, 1010, r. 54. û r. 101.
- ⁴ Ji bo berfirehiya mijarê bnr. R. P. Giuseppe Campanile, *Kürdistan Tarihi*, (Fransızcadan Çeviren: Heval Bucak), Avesta, İstanbul, 2009, r. 22.
- ⁵ Galen (Miladî 129-201) yek ji hekîmên navdartirîn ê Romaya Antîk e. Claude Galen yaxud Galenê Bergamayî, di zimanê yûnanî de bi navê Galenos; di zimanê latînî de bi navê Galenus dihê zanîn. Di nav alema îslamê de navê wî Calînûs e. Ew li Pergamonê (Bergama) hatiye dinyayê û wî perwerdeya xwe ya ewil li cem bavê xwe yê mîmar Nikon wergirtiye. Çendakî dirêj li Romayê jîyaye. Wî digel dersên geometrîk û arîtmîtik, tehsîla mentiq û tîbbê jî dîtîye. Bi taybetî ew çûye bajarên mîna Îzmîr, Corinthos û Skenderîyeyê û li wan deran hînî îlmê tîbbê bûye. Li Girava Midîllîyê Medreseya Arîsto û felsefevanan nas kirîye. Peyre li ser vexwendina Lucius Verus û Marcus Aurelius çûye bakurê Îtalyayê. Çendakî di bin hîmayeya Imperetor Commodus û Septimus Sevberus de wekî fizîkvanekî xebitîye û dersên tib û felsefeyê daye û di vê biwarê de berhem nivîsîne. Ji bilî van wî cerrahtî ji bo gladyatorên Romayî kirîye û di seraya Împeretoriyê de bûye hekîm. Ew digel xebatên tedawîyê, li ser anatomî, fîzyolojî, farmakolojî û felsefeyê jî xebitîye. Galen, di serdema xwe de bûye hakimê zanista tibba zemanê xwe û wî ev şaxê zanistê li gor prensîbên orjînal ji nû ve bi keys kirîye. Bi vî awayî wî di qada metodolojîyê de nav û deng daye. Lewre li gor bîr û raya wî nexweşî, ancax li ser bingeha analîzan dihên vekolan û başkirin. Fikrên felsefî yên Galen digel ên Îsewîtiyê ku wê hîna nû teşe digirt li hev dikirin. Lewre derdora Dêrê, lêkolînên zanistî û tezên felsefî yên Galenî diezimandin. Ji 400 berhemên wî 100 jê bi xêra parastina Dêrê gihaştine xelkê. Di pey wefata wî de jî berhemên wî hatine xwendin. Ji ber ku wî cara ewil ji Drogan derman îmal kirîye,

- wekî bavê Eczatîti û Teknolojîya Farmasotîkê dihê hesibandin. bnr. <https://www.felsefe.gen.tr/galen-galenos-kimdir/> (tarîxa pêgihaştinê: 13.02.2022)
- ⁶ Ji bo metin û dengê wê bnr. <https://www.youtube.com/watch?v=SBbs6nzXoXQ> (13.02.2022)
- ⁷ Ji bo agadarîyên zêdetir bnr. Ahmet Kasımoğlu / Ehmedê Dirîhî, *Ferhenga Navên Nebatan a Kurdî/Kürtçe Bitki Adları Sözlüğü (Kurdî-Kurdî-Latînî-Tirkî)*, Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2013.
- ⁸ Bnr. <https://krd.riataza.com/2016/10/21/hekime-kurmanci-dermane-kurmanci/> (tarîxa pêgihaştinê: 12.02.2022)
- ⁹ Ji bo agadarîyên zêdetir bnr. *Kûçikê Daleqandî*, (Berhevkar: Dîyarî Asûr), Weşanên Weqfa Mezopotamyayê, İstanbul, 2019, r. 93-94.
- ¹⁰ Bnr. *Meryemîgarê*, (Berhevkar: Evîndar Şevîn), Weşanên Weqfa Mezopotamyayê, İst. 2019, r. 12-13.
- ¹¹ Ji bo bawerîyan bnr. *Ji Binbîra Kurdan Bawerîyên Gelêrî*, (Berhevkar: Nîhat Oner), Weşanên Wardozê, İstanbul, 2019, r. 49.
- ¹² Ji bo agadarîyên zêdetir bnr. Lio Yuqun, *Geleneksel Çin Tıbbı*, (Çevirmen: Tuğba Andaç), Kaynak Yayınları, (1. Basım), 2016.
- ¹³ Ji bo mijarê bnr. *eş-Şerhu’l-Muyesser li Sehîhi’l-Buxarî*, (Bi Qelemin Muhemmed Elî es-Sabûnî), el-Mucelledu’l-Xamisu, el-Mektebetu’l-Esriyye, Beyrût, 2016/1437, r. 254.

Kürmanci Kûltûründe Halk Hekimliğinin Kökenleri

Özet:

Eski zamanlardan beri Kürmanc toplumunda halk hekimliği vardır. Göbekkayması, kırık-çıkık, psoriasis, nazar, kızamık, sarılık ve küçük dil iltihabı gibi günümüzdeki ileri olanaklara rağmen tedavisi zor olan hastalıkları halk hekimleri tedavi ediyorlar. Halk hekimleri çoğunlukla köylerde kendi evlerinde halk sağlığına hizmet etmektedirler. Onlar kısıtlı olanaklara rağmen geleneksel uzmanlıklarıyla hala çalışıyorlar. Kürmanc halk hekimlerinin mesleklerinin çoğunun kaynağını tarikat ocakları ve hoca evlerinden alırlar. Her ne kadar ocaklar dışında çeşitli hastalıkları tedavi eden hekim olsa da diğer çoğu hastalıkların hekimleri bir hoca evinden veya bir ocak geleneğinden gelmektedir. Bir hekim bizatihi bir ocak ailesinden değilse de o, hekimliğini daha önce hekim olan birisinden almıştır. Bu halk hekimleri ya kendi elleriyle hastaları tedavi ederler ya onlara ilaç verirler ya onlara ilaçları söylerler ya da onlara tedavi yollarını gösterirler. Kuzey Kürmanların coğrafyasındaki hekimlik, aslını nereden almış, bu meslek halk arasında nasıl başlamış, nasıl yer edinmiş ve günümüze kadar nasıl gelmiş elbette geniş bir araştırmaya değerdir. Bu çalışmada Kürmanci halk hekimliğinin tarihi geçmişinin izi sürülecektir. Kürmanc halk hekimlerinin ocaklı olanları, ocaklılardan izin alanlar ve kendi özel imkanlarıyla bu mesleği elde edenler bu araştırmanın konusudur.

Anahtar sözcükler: *İlaç ve tedavi, Kürmanci hekimliği, ocak, halk sağlığı*

Origin of Folk Medicine in Kurmanji

Abstract:

There is the folk medicine among Kurmanj public since old times. Despite the advanced facilities in nowadays it is hard to treat belly slip, fracture-dislocation, psoriasis, touching by evil eye, measles, jaundice, inflammation of uvula however folk physicians treat these diseases. Most of folk physicians' are serving in their homes' in the villages. They are trying to serve despite the scant facilities. The source of most of the professions of the Kurmanj folk physicians is based on religious cult and hodja homes. Nevertheless there are other physicians is not based on religious cult or hodja home who is treating other various diseases however most of folk physicians are based on traditional cult quarry or hodja home. Even if a physician not based on actual religious cult he/she had permission from someone who used to be a physician. These folk physicians treat patients with their hands or give them medicine or tell them medicine or show them how to treat. Where did the medicine in northern Kurmanj geography get its origin, how this profession started among the people. How it took its place and how it has survived to the present day is of course worthy of a research. This research will search the history of Kurmanj folk medicine. Folk physicians who based on religious cult, who had permission from another physician and who do this job with their special facilities is subject in this research.

Key words: medicine and treat, Kurmanji medicine, religious cult, public health